

Naujos knygos

Ilgai lauktos knygos pasirodymas

Gražina Marija Martinaitienė.
AUDINIAI IR JŲ SPALVOS LIETUVOS
DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSĖS
ISTORINIUIOSE ŠALTINIUIOSE.
Vilnius: UAB Standartų spaustuvė, 2013, 174 p.

2013 m. skaitytoją pasiekė nauja Gražinos Marijos Martinaitienės knyga „Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniuose šaltiniuose“¹, kurioje pirmą kartą Lietuvoje pristatomas senųjų audinių

pavadinimų bei jų spalvų žodynas. Tai labai reikšminga, reikalinga ir seniai laukta knyga, tiksliau – atsakingai ir kruopščiai parengtas tekstilės terminų žodynas. 2001 m. pasirodė Kauno technologijos universitete parengtas „Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas“², tačiau šių dviejų leidinių lyginti tikrai negalime, nes kauniečių parengta knyga orientuota į naujosios XX a. tekstilės audimo technikas ir gaminius, o istoriniai terminai joje beveik neminimi. Kraštotyrininkas Juozas Petrulius buvo pradėjęs rinkti medžiagą apie liaudies tekstilės terminiją, tačiau šis darbas taip ir liko nebaigtas, „nusėdo“ rankraščiuose³. Senosios audinių terminijos tyrimai kaimyninėje Lenkijoje buvo pradėti XX a. vid. ir tik po 20 metų pasirodė pirmosios publikacijos šia tema⁴. 1999 m. Varšuvoje buvo išleistas Irenos Turnau parengtas aprangos ir tekstilės žodynas⁵, kuris tematika atitiktų Gražinos Marijos Martinaitienės parengtą knygą, tačiau Turnau veikalas yra daug platesnis, apimantis ne tik audinius, bet ir drabužius, papuošalus, ginklus ir t. t.

Knygos įvade Martinaitienė teisingai pastebi, kad „iš visų taikomosios dailės sričių sunkiausia, bent jau Lietuvoje, tirti istorinę tekstilę“ (p. 6). Tuos nuolat iškylančius sunkumus tiek patyrusiems tyrėjams, mokslininkams, tiek mėgėjams ar studentams, šių eilučių autorė įžvelgia dėl kelėtos priežasčių. Visų pirma nepaisant to, kad dar 1810 m. Vilniaus universitete Juozapas Saundersas perskaitė pirmąją paskaitą apie meno istoriją, tačiau dar ir šiandien XXI a. pr. Lietuvoje trūksta pamatinių ir fundamentaliųjų įvairių meno istorijos sričių tyrimų, nesuformuota terminologija.

1 Martinaitienė, G. M. *Audiniai ir jų spalvos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2013, 175 p.

2 *Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas: su vokiečių, anglų, prancūzų ir rusų kalbų atitikmenimis*. Kaunas: Technologija, 2001, 637 p.

3 *LNB RS F. 127, B. 151*.

4 Turnau, I. Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytworów materialnych na przykładzie hasel włókienniczych i odzieżowych. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1970. R. XVIII. 4: 685–707; Gęborowicz, M. Słowniczek wyrazów i określeń, aktore wyszły z użycia. *Materiały do Dziejów kultury i sztuki XV–XVIII w.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973.

5 Turnau, I. *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkacki, skóry, broń i klejnoty oraz barwy Anane w polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Semper, 1999, 208 p.

Ypač tai pasakytina apie istorinės tekstilės tyrimus ir terminus. Antras sunkumas, kurį nurodė ir žodyno autorė, tai kalbos kliūtys. LDK senųjų šaltinių specifika tokia, kad, priklausomai nuo laikotarpio, tiriant senosios kultūros reiškinius reikia mokėti bent keletą kalbų – senąsias slavų (rusų, lenkų, gudų), lotynų ir vokiečių kalbas. Negalime apsiriboti vienos ar dviejų kalbų mokėjimu. Esame unikalios ir paradoksaliaios kultūros palikuonys. Nerasime šalies, kurioje tuo pat metu toje pačioje terpėje egzistavo du to paties daikto ar objekto pavadinimai! Tokią situaciją puikiai iliustruoja Martinaitienės identifikuotas apelsino spalvos apibūdinimas lenkų (*pomarańczowy*) ir sulenkintu prancūzų kalbos (*waleńsowy*) kilmės terminais. Tie, kurie naudosis šia knyga, kaskart pastebės, kad rašytiniuose šaltiniuose vartojama keletas terminų ir jų modifikacijų to paties audinio pavadinimui, todėl akivaizdu, kad net ir įgudusiam tyrėjui čia gresia painiavos ir nesusikalbėjimo pavojus.

Lietuva – maža šalis, todėl ir tam tikros srities specialistų joje skaičiuojame vienetais. Martinaitienė – bene nuosekliausia ir tikrai labiausia patyrusi senosios tekstilės tyrinėtoja. Tik turime pripažinti, kad ir kokia būtų didelė specialisto kvalifikacija ar patirtis, vienam žmogui parengti žodyną ir imtis terminų norminimo tikrai sudėtinga užduotis. Tuo labiau kad nebuvo kitų darbų, kuriais būtų galima remtis. Manychiau, kad Lietuvoje vienintelėje iš Europos šalių susiklostė tokia situacija. Minėtoji lenkų mokslininkė Turnau savo žodyne rėmėsi dar 1830 m. publikuota Łukaszo Gołębiowskio studija (jau nekalbant apie daugelį XX a. II p. darbų). Prancūzijoje, Lione, tirti senąją tekstilę 1954 m. įkurtas Tarptautinis senosios tekstilės studijų centras (*Centre International d'Etudes des textiles Anciens*), įvairiomis kalbomis parengęs ir išleidęs keletą senosios tekstilės terminų žodynų⁶.

Bandant įvertinti šio žodyno svarbą tenka pabrėžti, kad nepaisant visų privalumų ir trūkumų jis yra pirmasis senosios tekstilės terminų žodynas Lietuvoje. Iki Martinaitienės niekas to net nebandė daryti. Aš tikrai abejoju, ar artimiausiu laiku (kalbu apie 10–20 metų periodą) atsiras dar bent vienas žmogus, kuris ryšis pildyti ir tobulinti šį veikalą. Reikia pripažinti, kad meno istorikų, tyrinėjančių dailę, architektūrą, muziką ar teatro procesus iki XX a., pajėgos nuolat senka, nes rengiant tokius specialistus reikia pasiaukojimo, daug laiko ir nemažai lėšų, be to, nuolat trūksta jauniems absolventams darbo vietų. Kita problema, kad tokios specialybės reikalauja tam tikro charakterio, asmenybės tipo ir didelių paties studento pastangų, o jauni žmonės dažnai renkasi lengvesnį kelią ir ne itin trokšta gaišti laiką gilindamiesi, tarkim, į atribucijos paslaptis, ar mokytis trijų „niekam nereikalingų“ kalbų.

Martinaitienė aiškinamojo pobūdžio žodyne apibūdina LDK įvairių visuomenės luomų naudotus audinius ir jų koloritą. Jau buvo minėta, kad LDK raštijoje įvairiais istoriniais periodais buvo vartojama keletas senųjų kalbų, todėl ir randame įvairių

⁶ *Vocabulario tecnico dei tessuti. Italiano-francese-inglese*, 1959; *Vocabulario tecnico tejidos. Español-francés-inglés-italiano*, 1963; *Vokabular der Textiltechniken Deutsch, Englisch, Französisch, Italienisch, Spanisch, Schwedisch*, 1971 ir t. t.

objektų apibūdinimus svetimomis kalbomis. Žodyne nurodoma kiekvieno audinio, jo paminėjimo ir įvardijimo kilmė, modifikacijos, radimosi valstybės teritorijoje laikas ir vartojimo trukmė. Autorė į pagalbą pasitelkė ir naujausias, ir ankstesnes su nagrinėjama tema susijusias lenkų, vokiečių tyrinėtojų publikacijas. Tačiau šis žodynas unikalus, nes jame pateikiamos ir citatos iš senųjų dokumentų. Man būtų sunku įvardyti kitą autorių ar sudarytoją, kuris būtų naudojęs tokią metodologinę prieigą. Be to, Martinaitienė tikslingai, gyvai ir netgi intriguojančiai perteikia rankraščiuose ir amžininkų prisiminimuose užfiksuotus liudijimus, taip suteikdama moksliniam tekstui patrauklumo. Imponuoja Martinaitienės reiklumas sau aiškinantis rūpimus klausimus (naudojamosi bent keliais šaltiniais ir paminėjimais), pagirtinas kritiškumas, sugebėjimas atsiriboti nuo šia tema rašiusių kitų šalių autorių. Senuosiuose raštuose randamų spalvų apibūdinimas apskirtai yra unikalus tarp senosios tekstilės tyrinėtojų domėjimosi sričių.

Taigi neabejoju tikrai didele Martinaitienės knygos moksline ir išliekamąja verte, tačiau norėčiau išsakyti kelias pastabas. Pirmoji būtų skirta knygos dailininkui ir maketuotojui Sauliui Marteckui. Toks veikalas tikrai nusipelno geresnės kokybės iliustracijų. Audinio faktūrai, siūlų pynimui, technikai atskleisti naudojamos iš itin nedidelio atstumo darytos nuotraukos. Šiuo atveju netinka net ir profesionalaus bei patyrusio fotografo Antano Lukšėno užfiksuotų sąlyginai didelių matmenų arnoto ar kapos nuotraukų kadravimas, kuris kartais naudojamas publikuojant paveikslų ar skulptūrų fragmentus. Šiuo aspektu maketuojant leidinį buvo padaryta esminė klaida, nes iliustracijos parodo didesnę dalį skaitytojui skirtos informacijos.

Na, ir porą nedidelių pastabų norėčiau skirti pačiai knygos autorei. Žodyne prie audinio „immamus“ minima, kad jis dar buvo vadinamas kitaip – „kiečbese“ (p. 63), tačiau prie K raidės tokio termino nėra, todėl nepatyrusiam žodyno vartotojui gali kilti sunkumų aiškinantis šį terminą, jei jis nežinos kitų naudojamų terminų. Prie audinio „złotogłów“ minima jo atmaina „seraseras“ (p. 112), tačiau jis nepažymėtas prie S raidės, jo nerasime ir žodyno pabaigoje pateiktoje abėcėlinėje istorinių lietuviškųjų audinių rodyklėje. Iš žodyno „dingo“ audinio pavadinimas „kmentas“ (*kment*), nors prie termino „bisas“ (*bisior*) nurodyta „žr. Kment“ (p. 42).

Drįsčiau nesutikti su kai kuriais Martinaitienės siūlomais šaltinių vertimais. 1718 m. dokumente lotynų ir lenkų kalbomis įrašą „Kireyka alias szubką staroswiecka rytego aksamitu“ ji verčia „Senoviška kirėjukė, tai yra graviruoto aksomo šūbėlė“ (p. 29). Šią citatą siūlyčiau versti taip: „Senoviška graviruoto aksomo kirėjukė arba šūbėlė“ arba „senoviška kirėjukė arba šūbėlė [pasiūta] iš graviruoto šilko“. P. 32 šaltinio citatą „towary rozne cudzoziemskie <...> aras“ siūlau versti „įvairios svetimšalės prekės <...> arasai“ arba „įvairios užsienio prekės <...> arasai“. Manau, kad toks vertimas tiksliau perteikia mintį (autorės vertimas: „įvairūs svetimšaliai arasai <...>“).

Nepaisant šių pastabų, esu užtikrinta, kad knyga įdomi ir labai reikšminga Lietuvos istorijos ir meno istorijos tyrimams, terminologijai. Jos reikalingumą galiu pailiustruoti

ir vienu visiškai neseniai ir atsitiktinai aptiktu dalyku. Bibliotekoje skaitinėjau 2011 m. išleistą knygą „Krinčinas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose“ ir radau bažnyčios inventoriaus vertimą, kuriame frazė „arnot buracikowy“ pateikta kaip „buračikinis arnotas“⁷. Dokumento vertėjui tikrai būtų pravertęs aptariamasis žodynas, nes taptų aišku, kad minimas arnotas buvo tiesiog tiksliai ir vaizdžiai nusakytos buroko spalvos... Esu tikra, kad žodynu naudosis ne tik istorinės tekstilės tyrinėtojai, bet ir istorikai, aukštųjų mokyklų studentai, muziejininkai, restauratoriai ir visi, besidomintys senaisiais amatais.

Gabija Surdokaitė-Vitienė

Šimtmečių liudytojai: vargonų prospektai

Marcin Zgliński. NOWOŻYTNY
PROSPEKT ORGANOWY I JEGO TWÓRCY.
Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2012, 687 p.

2012 m. pasirodė ilgai brandinta lenkų menotyrininko Marcino Zglińskio monografija vargondirbystės meno tema *Nowożytny prospekt organowy i jego twórcy* („Naujųjų amžių vargonų prospektas ir jo kūrėjai“). Knygoje sugulė keliolika metų autoriaus rinkta archyvinė, istoriografinė ir naujausių mokslinių tyrimų medžiaga, kurioje plačiai išsiskleidžia vargonų prospekto funkcijos, architektūros ir puošybos raida bei istorija, sakralinė vargonų paskirtis, vargonų meistrų ir jų talkininkų (stalių, drožėjų, tapytojų ir kt.) įtaka bei sąveika kuriant šią muzikos ir dailės vertybę.

Tyrimų medžiaga sudėta šešiuose skyriuose. Juose gilinamasi į įvairių šalių (Italijos, Prancūzijos, Vokietijos, Olandijos, Anglijos, Čekijos, Lenkijos, Prūsijos, Lietuvos, Latvijos ir kt.) XVI–XX a. vargonų statybos mokyklų, atskiriems meistrams būdingų vargonų prospektų tipologiją, studijuojami kartotinių vargonų prospekto katalogai ir juose vaizduojamų vargonų prospektų išpildymas įvairiose šalyse. Monografijoje išsamiai ir nuosekliai nagrinėjamas vargonų prospekto kompozicijų modeliavimas, skirtingų architektūrinių formų kilmė ir įvairialypiškumas, kurį gausiai iliustruoja faksimilės iš įvairių šios srities leidinių bei archyvinių piešinių reprodukcijos, išlikusių ir neišlikusių vargonų fotografijos. Aptariami skirtingų krikščionių konfesijų (liuteronų, katalikų) vargonų prospekto puošybos skirtumai, nagrinėjama juose panaudotų skulptūrų ir kitų puošybos detalių simbolika, jų ir paties prospekto simbolinis vaidmuo bažnyčios gyvenime.

Nemažas dėmesys skiriamas medžio drožybos ornamentikai, nagrinėjama tapybinė prospektų ir juose esančių vamzdžių puošyba, jų ornamentikos ir simbolikos vaidmuo.

⁷ *Krinčinas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose* [parengė ir vertė A. Krinčius]. Krinčinas [i. e. Panevėžys]: Savilaida, 2011, 511 p.

Originalią knygos dalį sudaro vargonų prospekto ornamentų panaudojimo kituose meno kūriniuose aptarimas, kurį iliustruoja išraiškingi herbų, vargonų meistrų portretų, antspaudo, antkapinių paminklų ir kitų dailės kūrinių pavyzdžiai.

Zglińskis pagrįstai kelia klausimą apie vargonų meistro ir architekto bendradarbiavimo saitus. Autorius argumentuotai nagrinėja, kokią įtaką šio bendro darbo rezultatui – vargonų prospekto architektūrinei kompozicijai – darė vargonų meistras, architektas, drožėjai, tapytojai ir kiti amatininkai, kokią reikšmę vargonų prospekte esantys vamzdžiai turi šio muzikos instrumento akustinėms savybėms ir pan. Pateikiama ir analizuojama apie 100 sutarčių, finansinių dokumentų citatų, susijusių su vargonų statymu. Monografijoje pateikiama nemažai faktų ir gausi iliustruojanti informacija apie Lietuvos vargonus ir prospektus, mūsų šalies meistrus. Knygos pabaigoje išspausdinta unikali Zglińskio sudaryta schema – genealoginis medis, kuriame išryškėja dalies XVII–XVIII a. Baltijos jūros baseino šalių (Lenkijos, Prūsijos, Lietuvos, Švedijos, Danijos, Latvijos) vargonų meistrų tarpusavio sąsajos. Į šią schemą įtraukta ir dalis Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos meistrų.

Tekstinę ir vaizdinę informaciją palydi gausios nuorodos į archyvinius įvairių šalių fondus ir istoriografinius šaltinius. Knygoje pateikiamas gausus naudotos literatūros sąrašas, kuris atveria galimybes tolesniems tyrimams, vertingas vietovardžių ir asmenvardžių rodyklių priedas, išsami santrauka anglų kalba.

Itin solidžioje (678 p.) knygoje neapsieita be kai kurių faktografinių ar techninių nesklaidumų, pavyzdžiui, vietomis iliustracijos klaidingai anotuojamos (p. 272, prie 614 iliustracijos nurodoma, kad vargonai stovi Verthaimo (*Wertheim*, Vokietija) bažnyčioje, nors iš tiesų šie vargonai yra Vormso (*Worms*, Vokietija) bažnyčioje). Pasitaiko ir klaidingo pavardžių užrašymo atvejų (pvz, p. 666 lietuvių menotyrininkė Dalia Klajumienė pavadinama „Daria Klajuminė“), dauguma iliustracijų nenumuotos. Esama ir vargonų datavimo nesutapimų, pavyzdžiui, p. 323 minima, kad vargonai Ančiškio kaimelyje Žemaitijoje pastatyti po 1812 m., o p. 335 tų pačių vargonų pastatymo data nurodoma ~1807 m. Įvardydamas Žemaitiją, autorius įvelia ir kitą netikslumą, nes nagrinėjamoju laikotarpiu Ančiškis buvo arti administracinės Žemaitijos ribos, į Žemaičių vyskupiją įtrauktas gerokai vėliau, nuo 1850 m., o šiandien priklauso etnografinėi Aukštaitijos teritorijai. Šiek tiek paini vietovardžių ir asmenvardžių paieška dėl jų pateikimo viename bendrame sąraše, Lietuvos ir Latvijos vietovardžių paiešką apsunkina jų pateikimas beveik visada tik sunormintais lenkiškais pavadinimais, nors kitų šalių (pvz., Vokietijos, Švedijos, Čekijos, Rytprūsių) vietovardžiai tame pačiame sąvade nurodomi ir lenkiška transkripcija, ir originalo kalba. Viena vertus, XVIII–XIX a. LDK ar Kuršo bažnyčių dokumentuose vietovės buvo užrašomos lenkiškai, tačiau, remiantis tuo, kad nagrinėjama tema apima plačią geografinę teritoriją (Vakarų, Vidurio ir Rytų Europą) ir kelis šimtmečius bei orientuojantis į skirtingų šalių skaitytojus, vietovardžius tikslinga būtų nurodyti

įvairiomis – to meto ir dabarties – pavadinimų formomis. Pavyzdžiui, Vilniaus pavadinimas pateikiamas tik lenkiška forma *Wilno*, nors atsižvelgiant į monografijoje nagrinėjamą laikotarpį derėtų paminėti ir to meto pavadinimą *Wilda* (vokiška tradicija) bei *Vilna* (lotyniškas variantas). Skaitant apie vietovės *Esupów* (p. 598, 659) vargonus tarsi suprantama tai buvus vietovę LDK arba Kuršo teritorijoje, tačiau pasigendama patikslinimo, kad tai yra Juozapavos kaimas dabartinėje Lietuvoje. Minėtina ir daugiau tokių pavyzdžių: Tytuvėnų miestelio pavadinimas monografijoje nurodomas tik *Cytowiany* (p. 356, 368, 657), Semeliškių kaimas – *Siemieliszki* (p. 322, 334, 673), Pasienės kaimas dabartinėje Latvijoje užrašytas tik *Posiń* (p. 598, 670), o Ventspilis – tik *Windawa* (p. 480, 529, 677), nors kitame sakinyje, rašydamas apie Latvijos vietovę Ugalę, autorius pateikia ir latvišką (*Ugāle*), ir vokišką (*Ugablen*) pavadinimų variantus; prie lietuviškų vietovių priskiriamos Senosios Vosyliškės (*Wasiliszki Stare*), nors šiandien ši vietovė yra Baltarusijoje (p. 322, 674).

Vis dėlto norėtusi pasidžiaugti, kad lenkų menotyrininko Marcino Zglińskiego ilgamečių studijų, mokslinių publikacijų medžiaga sugulė į vientisą veikalą. Nepaprastai imponuoja šio mokslininko triūsas ir kruopštumas po smiltelę renkant archyvinės ir istoriografinės žinias, lipdant vientisą vargonų meno, ypač jo dailės istorijos, portretą. Ši knyga – tai neabejotinai svarbus ir vertingas šaltinis ne tik Lenkijos, bet ir kitų šalių, pavyzdžiui, Vokietijos, Prancūzijos, Švedijos, Latvijos ar Lietuvos vargonų meno istorijos tyrėjams.

Girėnas Povilionis

Lenkų mokslininkų tyrinėjimai: Loreto Švč. Mergelės Marijos gerbimas Abiejų Tautų Respublikoje

Andrzej Kuszczelski, Zofia Kurzawa.
KULT LORETAŃSKI W SZTUCE
RZECZYPOSPOLITEJ
(KONIEC XVI – POCZĄTEK XIX W.).
Poznań, 2012, 375 p.

Po sovietmečio suvaržymų tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje vis didesnę pagreitį įgyja katalikiškosios kultūros ir bažnytinės dailės tyrimai. Nors ir pavėluotai, tačiau norėčiau pasisakyti apie lenkų mokslininkų knygą, skirtą Loreto namelio ir Švč. Mergelės Marijos gerbimą Abiejų Tautų Respublikos tautosakoje. Knyga pasirodė 2012 m., joje aptariami iki šiol populiariaus, XV–XVI a. susiformavusio, Loreto Švč. Mergelės Marijos gerbimo ir Loreto namelio kartojimo bruožai, paplitimas ir procesai Žečpospolitoje XVI a. pab. – XIX a. pr. Knygos autorius Andrzejus Kuszczelskis 2007 m. šia tema Varšuvoje apgynė

disertaciją „Loreto koplyčių architektūra Žečpospolitoje XVI–XVIII amžiuje“¹. Disertacijos pagrindu parašyta knyga, kurioje be Kuszelskio naujais duomenimis papildytų tyrimų, organiškai įsiliejo ir dailėtyrininkės Zofijos Kurzawos Loreto Švč. Mergelės Marijos atvaizdų analizė. Kaip pažymi knygos autoriai, Abiejų Tautų Respublikoje Loreto namelio kultas buvo tik didesnių miestų ir tik kai kurių vienuolynų reiškinys, tačiau jis nebuvo toks platus kaip Bavarijoje ar Čekijoje (p. 11). Šių eilučių autorės tyrimai atskleidė, kad Loreto namelio ir joje buvusios stebuklais garsėjusios skulptūros kartotės nebuvo itin paplitę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tačiau populiarumu nenusileidžia kitų stebuklingųjų atvaizdų, kaip antai Romos S. Maria Maggiore bazilikoje esančios Švč. Mergelės Marijos Snieginės ikonos, Lukiškių, Bialinyčių, Žirovičių Švč. Mergelės Marijos kopijos². Labiau negu Loreto Švč. Mergelės Marijos sekiniai buvo paplitę Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdo, per kurį Švč. Mergelė Marija buvo pripažinta išskirtine Abiejų Tautų Respublikos globėja, kartotės³ ar Trakų Dievo Motinos atvaizdai LDK bažnyčiose ir koplyčiose.

Loreto piligriminis centras iškilo viduramžių pabaigoje. XIV a. pr. šaltiniuose sutinkama užuominų apie piligrimų keliones į Loretą. Tai buvo trečiasis Vakarų universaliosios piligrimystės centras (pirmasis – Roma, antrasis – Santjago de Compastela, kur katedroje palaidoti šv. Jokūbo palaikai). XIV a. popiežius Benediktas XII (mirė 1342 m.) suteikė pirmuosius atlaidus. 1375 m. popiežius Grigalius XI patvirtino ten įvykusius stebuklus, o jau XV a. Loretas vadinamas garsiausiu piligriminiu centru Italijoje. 1450 m. jame lankėsi popiežius Mikalojus V. Masiškai lankyti Loreto namelį pradėta XVI a. pab.⁴

Loreto Švč. Mergelė Marija (dar vadinama Juodąja Madona) – tai stebuklinga statula iš juodmedžio, buvusi Italijos Loreto miesto Švč. Mergelės bazilikoje, Marijos namelyje, kuriame, pasak legendos, angelas apreiškęs Marijai Dievo Sūnaus įsikūnijimą. Anot vėlesnių viduramžių „Aukso legendos“ nuorašų, šis namelis, kuriame arkangelas Gabrielius apreiškė Marijai Jėzaus gimimą, XIII a. pab. buvęs angelų atneštas iš klaidatikių užkariauto Nazareto į Dalmatijos pakrantę, o vėliau – į Loretą. „Manoma, kad seniausias Loreto namelyje buvęs atvaizdas – bizantinė Dievo Motinos ikona, tapyta ant namelyje stovėjusios lentos. Ikona dingo XVI a. pradžioje ir jos vietą užėmė XIV a. viduryje sukurta Švč. Mergelės Marijos su Kūdikieliu statulėlė. Būtent Loreto namelyje, altoriuje, esanti Rimini mokyklai priskiriama statulėlė tapo daugelio

1 Kuszelski, A. *Architectura kaplic loretańskich w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* Daktaro disertacija. Warszawa, 2007.

2 Plačiau skaitykite: Surdokaitė, G. Loreto Švč. Mergelės Marijos kartotės Lietuvoje. *Virgo venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011: 128–146.

3 Plačiau apie tai: Stankevičienė, R. Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje. *Acta Academiae artium Vilnensis*. T. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, 2004: 61–78.

4 Kuszelski, A.; Kurzawa, Z. *Kult Loretański w sztuce Rzeczypospolitej (koniec XVI – początek XIX w.)*. Poznań, 2012: 21–25.

Europoje išplitusių jos skulptūrinių, tapybinių ir grafinių kopijų pavyzdžiu.⁵ Senoji skulptūra sudegė per 1921 m. gaisrą, šiuo metu ten stovi padaryta kopija. Šis faktas nesumažino piligrimų kelionių į Loreto baziliką.

Knygą sudaro keturi skyriai ir išsamus Loreto namelio kartočių Abiejų Tautų Respublikoje katalogas. Pirmojoje dalyje supažindinama su Loreto piligrimystės centro iškilimo, namelio kulto formavimosi istorija, kopijavimo pradžia ir plitimu. Italijoje kopijuoti Loreto koplyčią imta XV a., tačiau Urbonas VIII uždraudė XVII a. pr. imituoti šį namelį Italijoje, kad nebūtų atitraukiamas piligrimų judėjimas į patį Loretą (p. 39). Knygos autoriai daro prielaidą, kad Loreto namelio kopijavimo idėja kilo spontaniškai nuo piligriminio centro nutolusiose vietovėse (p. 40). XVI a. pab. tradicija kurti „loretus“ – koplyčias su Loreto Marijos statulos kopija – vietos bažnyčiose persikėlė per Alpes. Pirmoji koplyčios kopija buvo pastatydinta A. Fuggero Hainhofeno pilyje. 1584 m. nedidelė bažnytėlė-koplyčia, iškilusi Horšovský Tyne (Horšovském Týně, Vakarų Čekija), funduota Kristupo Lobkovičio jo piligriminės kelionės į Loretą atminimui. 1589 m. Tirolio didysis kunigaikštis Ferdinandas II Habsburgas ir jo žmona Ona Kotryna fundavo Loreto namelio kopiją Bad Halle netoli Insbruko (dab. Austrija) (p. 40). Iš pateiktų duomenų sužinome, kad XVII a. pr. Loreto namelio kopijų statymas pamažu plito ir XVII vid. tapo dažnu reiškiniu, ypač gausiai statyta XVII–XVIII a. Bavarijoje ir Čekijos istoriniuose regionuose Bohemijoje, Moravijoje. Vis dėlto manyčiau, kad šioje dalyje per mažai arba visai neskirta dėmesio piligrimystės fenomenui ir jo svarbai, atskirų asmenų iniciatyvai, vienuolių indėliui populiarinant Loreto namelį ir plečiant Švč. Mergelės Marijos skulptūros kopijų / kartočių geografiją. Antai jėzuitas Vilhelmas von Gumpfenbergas, žymiojo „Atlas Marianus“ (1659) sudarytojas, Lorete lankėsi 1632 metais. Garsiojo autoriaus iniciatyva tarp 1632 m. ir jo mirties 1675 m. Bavarijoje buvo pastatyta aštuoniolika koplyčių, skirtų Loreto Dievo Motinos garbei⁶. Lenkijos Respublikoje viena pirmųjų Loreto koplyčių Mykolo Zebrzydowo lėšomis pradėta statyti 1591 m. Liubline, jėzuitų bažnyčioje.

Šis reiškinys neaplenkė ir LDK. Loreto koplyčios statytos LDK bažnyčiose arba šalia jų kaip ir kituose kraštuose – pagal itališkąjį piligrimų gausiai lankomą Loreto Švč. Mergelės Marijos koplyčios pavyzdį. Vienas pirmųjų Loreto Marijos koplyčią LDK 1638 m. Stolovičių bažnyčioje fundavo Maltos ordino kavalierius Zigmantas Karolis Radvila⁷. Jis, 1584 m. grįždamas pro Italiją iš piligriminės kelionės po Šventąją Žemę, aplankė šią garsią Italijos vietovę.

5 Račiūnaitė, T. Stebuklingasis atvaizdas ir jo aplinka. Loreto Švč. Mergelė Marija iš Valkininkų. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*. Vilnius, 2009: 16.

6 Freedberg, D. *Potęga wiseronków*. Kraków, 2005: 115.

7 Paknys, M. *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003: 187.

Antrojoje dalyje autorių dėmesys koncentruojamas į architektūrinius Loreto namelio kartočių sprendimus. Kuztelskis⁸ nagrinėja, kiek kartotė, koplyčių perstatymai, klasifikacija pagal tam tikrus architektūrinių sprendimų požymius atitinka originalą. Šioje dalyje autorius aprašė LDK susiformavusias dviejų altorių struktūras, vadinamas „loretais“, tačiau juose ne visada buvo Loreto švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu skulptūra ar paveikslas, dažnai komponuojami kiti mariologinės tematikos atvaizdai (p. 103–109).

Trečiojoje dalyje pateikiami duomenys apie fondatorius, jų intencijas. Šioje dalyje yra labai svarbus vos šešių puslapių poskyris, kuriame aprašomas kontrreformacinis ir antiturkiškas Loreto namelio kultas Europoje. Vis dėlto manyčiau, kad šią dalį reikėjo kelti į knygos pradžią, po pirmojo skyriaus, kur supažindinama su Loreto piligrimystės centro iškilimo, namelio kulto formavimosi istorija, kopijavimo pradžia ir plitimu. Tai tarsi organiška pirmojo skyriaus tąsa, parodanti Loreto namelio kulto raidą XVII–XVIII a. Europoje.

Ketvirtasis knygos skyrius skirtas išskirtinai XVI a. pab. – XIX a. Loreto Dievo Motinos kartotėms ir sekiniams (grafikos, skulptūros, tapybos kūriniams) Žečpospolitoje. Šioje dalyje Kurzawa nagrinėja kūrinių kompoziciją, ikonografinius bruožus, skirtumus ir ypatybes, kilmės klausimus. Nepaisant išsamios kūrinių analizės, šioje dalyje pasigedau Loreto Dievo Motinos atvaizdų paplitimo Žečpospolitoje tyrimo. Iš esmės nagrinėjami tik išlikę atvaizdai, tačiau jų būta gerokai daugiau. Žinoma, neįmanoma išsamiai ištirti visos Lenkijos Karūnos teritorijoje buvusių vyskupijų bažnyčių vizitacijų aktų, tačiau, pasirinkus keletą išsamiausių, būtų galima susidaryti bent fragmentišką vaizdą. Juk trečiajame skyriuje buvo aptartas tik koplyčių geografinis pasiskirstymas. Dar reikia atkreipti dėmesį, kad autorė padarė klaidą 1985 m. restauratorių išdrožtą skulptūros kopiją, saugomą Vilniaus arkikatedroje bazilikoje, priskirdama atvaizdui iš Vilniaus Šv. Jono bažnyčios (p. 168). Senoji Vilniaus Šv. Jono bažnyčios skulptūra 2007 m. iš Lietuvos dailės muziejaus fondų gražinta tikintiesiems ir stovi senojoje savo vietoje – Loreto Dievo Motinos altoriuje. Be to, autorė nepasinaudojo Vlado Drėmos duomenimis ir klaidingai ją datavo. Drėmos surasti dokumentai atskleidė, kad 1647 m. iš Italijos parvežtoji skulptūra per 1655 m. Maskvos kariuomenės Vilniaus miesto užėmimą buvo išplėšta arba sudegė kartu su altoriumi, todėl tėvai jėzuitai jau 1661 m. iš naujo įrengė Loreto Dievo Motinos altorių, o skulptūrą pakeitė kita, iš Italijos parvežta kopija. Ji su didžiausiomis išskilmėmis, kaip ir 1647 m., buvo įstatyta į altorių⁹.

Paskutinė knygos dalis skirta katalogui. Jame išsamiai aprašytos visos autoriams žinomos vietovės, kuriose fiksuotos Loreto namelio ir atvaizdo kulto apraiškos Abiejų Tautų Respublikoje. Lenkijos Karūnai skirtame poskyryje suregistruotos koplyčios

⁸ Akivaizdu, kad būtent A. Kuztelskis parašė šią dalį, nes ji yra ir mokslininko disertacijoje. Zofia Kurzawa yra dailės istorikė.

⁹ Drėma, V. *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997: 25–37.

(net ir pakelės koplytėlės) ir išlikę įvairiomis priemonėmis sukurti atvaizdai. LDK skyrelyje pateikiamos išskirtinai su architektūrine raiška susijusios vietos ir jose išlikę atvaizdai. Tenka pripažinti, kad šaltinių ir tyrimų šia tema Lietuvoje tikrai stinga¹⁰, todėl knygos autoriams kilo keblumų sudarant sąrašą.

Dar norėčiau atkreipti dėmesį į skirtingas Lenkijoje ir Lietuvoje besivystančias bažnytinės dailės tyrinėjimo mokyklas. Vis dėlto lenkų menotyrininkai dažniau eina „grynosios“ menotyros keliu: nagrinėja pasirinktą temą ar objektą keliant stiliaus, plastikos, autorystės klausimus, o sakralusis aspektas išryškėja, kai nagrinėjama kūrinių ikonografija (čia reikėtų išskirti Marijos Kałamajska-Saeed publikacijas). Lietuvos mokslininkai labai dažnai skiria dėmesį pamaldumo raiškai bažnytniame mene, nagrinėja bažnyčios nuostatų ir dokumentų, religinės literatūros įtaką dailei. Labai griežtos takoskyros tikrai nėra, norėjau išskirti tik tam tikras apčiuopiamas tendencijas.

Antrasis šių dviejų mokyklų skirtumas – lenkų menotyrininkai labiau akcentuoja „aukštojo“ meno tyrimus, nuošalyje palikdami ne tokių talentingų menininkų, amatininkų, architektų kūrinius. Tai, kas Lietuvoje suvokiama kaip vienalytė nedaloma kultūrinė ar religinė patirtis, verta išsamaus tyrimo ir įvairiapusio požiūrio, Lenkijoje dažnai selekcionuojama, pirmenybę teikiant meniniu, estetiniu požiūriu išskirtiniams objektams, talentingiausioms asmenybėms. Šiuo atveju Kuztelskio ir Kurzawos knygą įvardinčiau kaip subtiliai „laviruojančią“ tarp šių dviejų mokyklų. Nors joje daugiau „grynosios“ menotyros, nes autoriai nagrinėja ir akcentuoja meninius, architektūrinius, kūrinio kompozicinius sprendimus, mažiau dėmesio skiria pamaldumo kontekstui, o religijos ir bažnyčios istorijos kontūrus praktiškai išbraukė iš savo tyrimų.

Nenorėčiau šia gaida baigti recenzijos. Apskritai knyga labai įdomi ir vertinga, joje pateikiami ilgų ir kruopščių mokslinių tyrimų rezultatai, o autorių atskleisti Loreto namelio ir atvaizdo kulto niuansai bei skirtumai Abiejų Tautų Respublikoje parodo mūsų kultūros savitumą.

Gabija Surdokaitė-Vitienė

¹⁰ Nors Lenkijos bažnyčiose saugomo dailės paveldo inventorizacija dar nėra atlikta, tačiau ji gerokai daugiau pažengusi nei Lietuvoje. Lenkijoje jau nuo 1946 m. leidžiamas dailės paminklų katalogas (serija *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*), o Lietuvoje Kultūros paminklų enciklopedijos ir sakralinės dailės katalogo pirmasis tomas pasirodė tik 1996 m.